

HATODIK KÖNYV

- I. Ezeket óhajtottuk előadni az igazságosságról és a többi erkölcsi erényről. Minthogy azonban fentebb említettük, hogy mindig a középet kell választanunk, nem pedig a túlzást, sem nem a hiányosságot, viszont a közép mindig megfelel annak, amit a helyes szabály megkíván, most ezt kell részletesebben kifejtenünk. Mindama lelki alkat ugyanis, amelyet az előbbieken leírtunk, s éppúgy minden egyéb képességünk is, valami célra irányul, amelyre a gondolkodó ember a szemét függeszti, s amelyhez képest erejét megfeszíti vagy mérsékli; de mindebben van egy középhatár is, amelyről azt állítjuk, hogy középen van a túlzás és a hiányosság közt, s megfelel a helyes szabálynak. Ez a megállapítás kétségtelenül igaz is, de egyelőre még nem egészen világos. Mert hiszen azokban az egyéb tevékenységekben is, amelyek szakismeret tárgyai, igaz az a tétel, hogy a kelleténél sem jobban, sem kevésbé nem szabad bennük buzgólkodni vagy lanyhának lenni, hanem mindig a középen kell maradni, s úgy kell tenni, amint azt a helyes szabály kívánja; ámde ha valaki csak ennyit tud, evvel még nem lesz okosabb; pl. hogy milyen orvosságot alkalmazzunk a beteg testre, ezt még korántsem tudhatjuk, ha valaki csak annyit mond, hogy mindazt alkalmazzunk kell, amit az orvostudomány rendel, s ahogy azt az orvostudományban jártas ember rendeli. Tehát a lelki alkat kérdésében sem érhetjük be avval, hogy tételünk igaz, hanem pontosan

körül kell írunk: mi a helyes szabály, s mi ennek a meghatározása.

2. Mikor a lélek erényeit osztályoztuk, egy részüket erkölcsi-
1139a csieknek, más részüket pedig észbelieknek neveztük. Az erkölcsi-
csieket már letárgyaltuk; szóljunk most a többiről, de előbb tegyünk néhány megjegyzést a lélekről. Már fentebb is említettük, hogy a léleknek két része van: az értelmes és az értelmetlen; ámde most az értelmes részt is ugyanígy részekre kell osztanunk. Szolgáljon alapul az, hogy két értelmes lélekrész van: az egyikkel azokat a létezőket szemléljük, amelyeknek legfőbb okai sohasem változhatnak, a másikkal pedig azokat, amelyek változásnak vannak alávetve; ti. a különböző nemű létezők két csoportjának megfelelő lélekrészek maguk is különböző neműek, feltéve, hogy a megismerés képessége a megismerés tárgyával való hasonlóság és belső rokonság alapján van meg bennük. Nevezzük az egyik részt tudományosnak, a másikat mérlegelőnek; fontolgatni és mérlegelni ti. egyet jelent, márpedig senki sem fontolgat olyan dolgokat, amelyek másképp, mint ahogyan vannak, úgysem lehetnek. A mérlegelő rész tehát az értelmes lélekrésznek egyik fele. Mármost állapítsuk meg, hogy e két rész mindegyikének melyik a legtökéletesebb alkata: ez lesz mindegyiküknek az erénye is; viszont az erényt mindig a szóban forgó dologra jellemző munkához mérjük. A léleknek három olyan megnyilvánulása van, ami a cselekvésben és az igazság megismerésében dönt: érzéklés, ész, kívánság. Ezek közül az érzéklés semmiféle cselekvésnek nem lehet a kiindulópontja; ez kiderül abból, hogy az állatoknak van ugyan érzéklőképességük, de a cselekvésben nem részesednek. Ami a gondolkodásban az állítás és a tagadás, az a kívánságban a valaminek elérésére, illetve elkerülésére való törekvés; s mivel az erkölcsi erény: elhatározásban megnyilvánuló lelki alkat, viszont az el-

határozás: megfontoláson alapuló kívánság, ebből következik, hogy egyrészt a gondolkodás eredményének igaznak, másrészt a kívánságnak helyesnek kell lennie (feltéve, hogy az elhatározás erkölcsös), s végül, hogy annak, amit a gondolkodás állít, és amit a kívánság elérni akar, egymással azonosnak kell lenniük. Ámde ez csak a cselekvésre vonatkozó gondolkodás és igazság: a szemlélődő gondolkodást illetően, amely ti. nem cselekvésben és nem valaminek a létrehozásában nyilvánul meg, a jó és a rossz gondolkodás egybeesik az igazsággal, illetve a tévességgel; mert minden gondolkodó tevékenységnek ez a munkája, a cselekvésre hivatott gondolkodó tevékenység munkája pedig annak az igazságnak a megismerése, amely megegyezik a helyes törekvéssel. A cselekvés kezdete az elhatározás: ebből indul ki – de nem erre irányul – a mozgás; az elhatározás kezdete viszont a törekvés, és valami célra irányuló gondolkodás; ezért az elhatározás sem ész és gondolkodás, sem erkölcsi alkat nélkül nem képzelhető el: helyes cselekvés, vagy ennek az ellenkezője, gondolkodás és erkölcs nélkül nem lehetséges. Maga a gondolkodás persze semmit sem mozgat, hanem csak az a gondolkodás, amely va-
1139b lami célra irányul, és cselekvésben nyilvánul meg. Ez irányítja az alkotó gondolkodást is, mert mindenki, aki alkot, valami célból alkot; s az alkotott mű sem egyszerűen cél, hanem mindig valamivel kapcsolatban áll, és valamiért van. A cselekvés ellenben más: a helyes cselekvés már önmagában véve is cél, s a kívánság éppen erre irányul. Így tehát az elhatározás vagy kívánó ész, vagy gondolkodó kívánság, s a cselekvés ilyen kiindulópontja az ember. Az elhatározás tárgya nem lehet olyasmi, ami már megtörtént: azt senki sem határozhatja el, hogy Ilioszt feldúlta, hiszen a megfontolás sem vonatkozhatik már megtörtént, hanem csak jövőendő és még lehetséges dolgokra; márpedig ami megtörtént, az nem válhat

meg nem történtté; ezért jól mondja Agathón, hogy „az egyetlen dolog, amire még az istennek sincs hatalma: meg nem történtté tenni azt, ami egyszer már végbement”. Tehát a lélek mindkét értelmes részének a munkája az igazság megismerése. Mármost, amely lelki alkat alapján e két lélekrész leginkább megismerheti az igazságot, azt tekinthetjük mind-egyikük erényének.

3. Kezdjük tehát előről, s szóljunk újból ezekről a lelki alkato-król. Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy a léleknek szám szerint öt olyan megnyilvánulási formája van, amelyekben igenléssel vagy tagadással igazságot fejezhet ki; ezek: *mes- terség, tudomány, okosság, bölcsesség, ész*; mert persze a felte- véssel és a véleménnyel hamis eredményre is juthat az ember.

Hogy mi a *tudomány*, az – ha szabatosan akarunk beszélni, s nem akarunk pusztá hasonlóságok után indulni – kiderül a következőkből. Azt mindnyájan természetesnek tartjuk, hogy amit tudományosan megismerünk, az másképp, mint ahogy van, nem is lehet; viszont ami másképp is lehetséges, az – ha egyszer kívül esik szemléletünk körén – már nem is ellenőriz- hető, hogy megvan-e még, vagy nincs. A tudomány tárgya tehát szükségszerűen létezik, tehát örök, mert mindaz, ami feltétlen szükségszerűséggel létezik: örök; viszont mindaz, ami örök, az nem keletkezhetett, és nem semmisülhet meg. Továbbá minden tudomány nyilván tanítható is, tehát a tu- dományos megismerés tárgya megtanulható. S a tanulás mindig már előbb elsajátított ismeretekből indul ki, mint ezt az Analütika című művünkben mondjuk is: részben ráveze- tés, részben következtetés útján történik. A rávezetés az általánosnak is kiindulópontja, viszont a következtetés az általá- nosból indul ki. Vannak tehát olyan elvek, amelyekből a kö- vetkeztetés kiindul, de amelyekre a következtetés már nem alkalmazható; itt aztán rávezetésnek van helye. Szóval a tudo-

mány bizonyításra alapozott lelki alkat, amihez hozzá kell még venni mindazt, amit róla az Analütikában megállapítot- tunk, mert az ember csak akkor tud valamit tudományosan, ha bizonyos meghatározott jellegű meggyőződés is van benne, azaz ha ismereteselek előtte a kiinduló elvek; mert ha ezeket nem ismeri jobban, mint a végső következtetést, akkor csak véletlenségből lehet tudománya.

4. Ennyit a tudományról. A változásnak alávetett dolgoknak pedig van olyan része, amely létrehozó tevékenység tárgya és van olyan, amelyik cselekvés tárgya. A létrehozás más, mint a cselekvés: erről az „iskolán kívüli” előadásokból is meg- győződést szerezhethetünk; tehát a gondolkodással párosult cse- lekvő lelki alkat is más, mint a gondolkodással párosult létre- hozó lelki alkat. Az egyik sem foglalhatja magában a másikat; sem a cselekvés nem tekinthető létrehozásnak, sem a létreho- zás cselekvésnek. Minthogy pedig a házépítés: *mesterség*, s lé- nyege szerint gondolkodással párosult létrehozó lelki alkat is, s minthogy nincs olyan mesterség, ami ne volna egyúttal gondolkodással párosult létrehozó lelki alkat is, s fordítva; ebből következik, hogy a mesterség és az igaz gondolkodással párosult létrehozó lelki alkat egymással azonosak. Minden mesterség valaminek a létrejöttére irányul, akár valaminek az elkészítésében nyilvánul, akár pedig annak a vizsgálatában, hogy miképp jöhet létre olyasmi, aminek a létezése éppúgy lehetséges, mint a nemlétezése, s aminek a kiindulópontja a létrehozásban, nem pedig a létrehozott műben van; mert a mesterség nem arra vonatkozik, ami a szükségszerűség foly- tán van meg vagy jön létre, sem pedig olyan dolgokra, ame- lyek természeti okokra vezethetők vissza; mert ezeknek a ki- indulópontja önmagukban van. Minthogy pedig a létreho- zás és cselekvés mást jelent, a mesterséget szükségképpen a létrehozás, nem pedig a cselekvés körébe kell utalnunk. S bi-

zonyos vonatkozásban a „véletlen” és a „mesterség” ugyanazon a területen mozog, mint Agathón is mondja: „A művészet kedveli a véletlent, s a véletlen a művészetet.” Szóval – mint mondtuk – a mesterség: igaz gondolkodással párosult alkotó lelki alkat, a mesterség hiánya pedig ennek az ellenkezője, azaz hamis gondolkodással párosult alkotó lelki alkat – a változásnak alávetett dolgok területén.

5. Az okosságról úgy alkothatunk magunknak véleményt, ha előbb tisztába jövünk avval, hogy kit nevezünk okos embernek. Az okos ember jellemző tulajdonságának azt tartjuk, hogy jól meg tudja fontolni mindazt, ami neki jó és hasznos; és pedig nemcsak részlegesen, pl. hogy mi felel meg egészségének és testi ereje fenntartásának, hanem általában véve, hogy mi válik javára a jó élet szempontjából. Erre mutat az, hogy akkor mondunk valakit valamiben okosnak, ha komoly erkölcsi cél érdekében alkalmazza a helyes mérlegelést, oly dolgokban, amelyekkel kapcsolatban mesterségről nem beszélhetünk. Tehát általános értelemben is azt mondhatjuk okos embernek, aki mindent jól megfontol. Viszont senki sem fontolgat olyasmit, amit másként, mint ahogy van, nem is lehet; sem pedig olyasmit, amit lehetetlen neki megtennie. Ha tehát a tudományos megismerés bizonyítással van összekötve, viszont arra, aminek a legfőbb okai másképp is lehetnek, mint ahogy vannak, nem alkalmazható a bizonyítás (mert hiszen minden ilyen jelenség másképp is lehet, mint ahogy van) – s ha olyasmi nem lehet a megfontolás tárgya, 1140b ami szükségszerűség folytán van meg: akkor az okosság nem lehet azonos sem a tudománnyal, sem a mesterséggel; a tudománnyal azért nem, mert a cselekvés tárgya másképp is lehet, mint ahogy van; a mesterséggel pedig azért nem, mert a cselekvés és a létrehozás másnemű fogalmak. Tehát csak egy lehetőség marad: az okosság gondolkodással párosult

cselekvő, igaz lelki alkat, mely arra irányul, ami az embernek jó vagy rossz. A létrehozásnak ugyanis önmagán kívül eső célja van, ellenben a cselekvésnek nem, hiszen a jó cselekvés maga a cél. Periklészt és a hozzá hasonló férfiakat éppen azért tartjuk okosoknak, mert a maguk és embertársaik javát fel tudták ismerni; ilyen értelemben okosnak általában a családfőt és az államférfiút mondjuk. Ebből magyarázható az is, hogy a mértékletességet (*szófrosziuné*) azért nevezzük így, mert „megmenti” az okosságot (*szózusza tén fronészin*). És pedig éppen az ilyen természetű ítélőképességet „menti meg”. Mert hiszen a gyönyör és a fájdalom érzése nem mindenféle ítéletet szokott meghamisítani és elferdíteni, pl. azt sem, hogy a háromszög szögeinek összege egyenlő-e a két derékszöggel vagy sem; hanem csak azokat, amelyek cselekvés tárgyaival függenek össze. Mert a cselekvés kiindulópontja mindig az a cél, amiért a cselekmény történik; ámde akit egyszer megront a gyönyör vagy a fájdalom érzése, az elől azonnal eltűnik a kiindulópont, s az a tudat, hogy mindent ezért és emiatt kell választanunk és cselekednünk. Mert a lelki rosszság mindig megrontja a kiindulópontot. Tehát az okosság szükségképpen igaz gondolkodással párosult cselekvő lelki alkat, amely arra irányul, ami az embernek jó. S arra is figyelünk kell, hogy a mesterségnek van kiválósága, az okosságnak ellenben nincs. Valamint azt is, hogy a mesterségben mindig többet ér az, aki készakarva hibázik, viszont az okosság, valamint az erények tekintetében is éppen ez ér kevesebbet. Nyilvánvaló tehát, hogy az okosság valamiféle erény, nem pedig mesterség; s minthogy két értelmes lélekrészt különböztetünk meg, ezek egyikének, és pedig a vélekedő lélekrésznek az erénye: a vélemény és az okosság egyaránt avval foglalkozik, ami másképp is lehet, mint ahogy van. De másfelől nem csupán gondolkodással párosult alkat, amit az is

mutat, hogy az ilyen lelki alkatot is el lehet felejteni, de az okosságot soha.

6. Minthogy a tudomány az általános és a szükségszerű dolgok megismerésére vonatkozik, s mindannak, ami bizonyításra szorul, tehát minden tudománynak, megvannak a kiinduló elvei (mert a tudomány következtetésen alapszik): a tudományosan megismerhető dolog kiinduló elvét sem tudomány, sem mesterség, sem okosság nem foghatja fel; mert a tudományos megismerés tárgya mindig bizonyítható, a másik két képesség viszont olyasmire vonatkozik, ami másképp is lehet, mint ahogy van. Ámde a bölcsesség sem lehet olyan képesség, amely ezekre vonatkozik, mert a bölcs embernek az a jellemzője, hogy bizonyos kérdésekben bizonyítást tud alkalmazni. Ha tehát négyféle képességünk van, amivel az igazságot felismerhetjük, s ami sohasem vezet bennünket tévútra – akár olyasmiről van szó, ami nem lehet másképp, mint ahogy van, akár olyasmiről, ami lehet másképp is, úgy mint: tudomány, okosság, bölcsesség, ész; s ha a három közül – az okosság, tudomány és bölcsesség közül – egyik sem vonatkozhat a kiinduló elvekre, akkor nem marad más hátra, mint hogy ezeket az elveket az *ész* fogja fel.

7. *Bölcsességet* – az alkotó művészetek terén – olyan embernek tulajdonítunk, aki az alkotó művészet egyes ágaiban a legnagyobb tökéletességre viszi; pl. Pheidiaszt bölcs kőfaragómesternek, Polükleitoszt bölcs szobrásznak nevezzük; s ezzel semmi egyebet nem akarunk mondani, mint azt, hogy a bölcsesség az alkotó művészet kiválósága; de emellett egyeseket általános értelemben is – tehát nem valamely részletterületen, s nem is valami más tekintetben – bölcsnek mondunk; pl. Homérosz ezt mondja a Margitészben: „Nem tették őt az istenek sem kapássá, sem szántóvetővé, sem pedig más tekintetben bölccsé.” Ebből nyilvánvaló, hogy a bölcsesség a tu-

domány legtükéletesebb formája. A bölcsnek tehát nem csupán a kiinduló elvekből folyó tényeket kell ismernie, hanem tudnia kell a legfőbb okok tekintetében is, hogy mi az igazság. Eszerint tehát a bölcsesség: ésszel párosult tudományos megismerés, a legbecsesebb dolgokra vonatkozó tudomány, amely mindent betetőz. Ha valaki az államtudományt vagy az okosságot tartaná a legértékesebbnek, ez érthetetlen volna, hiszen a világon levő dolgok közt nem éppen az ember a legtükéletesebb. Ha tehát igaz az, hogy pl. az embereknek nem ugyanaz válik egészségükre és javukra, mint a halaknak, viszont a fehér és az egyenes fogalma mindig és mindenkre nézve ugyanaz: akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a bölcsességet mindenki egyformán értelmezi, ellenben az okosság más és más is lehet; mert hiszen okosságon azt értjük, hogy valaki a maga személyét érintő dolgokat helyesen ítéli meg; az ilyen természetű dolgokat éppen ezért az ilyen emberre bízunk. Ezért egyes állatokat is okosaknak tartunk, ha ti. a maguk életére nézve nyilvánvalóan bizonyos előrelátó képességük van. De világos az is, hogy a bölcsesség és az államkormányzás művészete sem lehetnek azonosak; mert ha a magunk hasznát munkáló okosságot neveznénk bölcsességnek, akkor igen sokféle bölcsesség volna; hiszen, hogy a különféle élőlényeknek mi a jó, azt nem *egy* ismeret foglalja össze, hanem mindegyikre vonatkozólag más és más, ahogy nem egyféle orvostudomány foglalkozik valamennyi élőlényel sem. Hogy pedig az ember valamennyi élőlény közt a legkiválóbb, az nem számít, hiszen van sok más, az ember-
nél istenibb valóság is, pl. – hogy csak a legszembeesőbbeket említsük – azok, amelyekből a csillagos ég áll. A mondottakból tehát kitűnik, hogy a bölcsesség: a természettől fogva legbecsesebb dolgokra vonatkozó tudomány és ész. Ezért van az, hogy az emberek Anaxagoraszt, Thalészt, s a hozzájuk

hasonló férfiakat bölcseknek tartják ugyan, de okosoknak nem, mert látják róluk, hogy a maguk hasznát nem ismerik, s általában az a vélemény róluk, hogy nagyszerű, csodálatos, nehezen felfogható és emberfeletti dolgokat tudnak ugyan, de ezek mind haszontalanok, mert nem az emberi javakra irányulnak.

8. Viszont az okosság az emberi dolgokra vonatkozik: azokra, amelyek megfontolás tárgyai lehetnek; az okosságnak éppen ez a fő feladata, ti. a helyes megfontolás; márpedig senki sem szokott olyan dolgokat fontolgatni, amelyek másképp nem is lehetnek, mint ahogy vannak, sem pedig olyanokat, amelyeknek nincs valami végcéljük, mégpedig olyan, amely cselekvés által elérhető jó. Másfelől – általános értelemben véve – helyes megfontolásra képes embernek azt tartjuk, aki az ember részére cselekvés által elérhető legnagyobb jót mérlegeléssel el tudja találni. Ámde az okosság nem csupán egyetemes érvényű dolgokra vonatkozik, hanem az egyes eseteket is ismernie kell, mért hiszen cselekvéssel függ össze, márpedig a cselekvés mindig egyes esetekben történik. Ebből magyarázható, hogy az ún. tapasztalt emberek, akiknek talán semmiféle tudásuk sincs, másoknál, akiknek megvannak az ismereteik, a cselekvésben – sőt más téren is – sokkal ügyesebbek; mert ha valaki tudja ugyan, hogy a könnyű hús jól emészthető és egészséges, de nem tudja, hogy milyen is az a könnyű hús, az bizonyára nem is tudja ápolni az egészségét; viszont aki tudja, hogy a madárhús könnyű, az az egészségét is jobban tudja szolgálni. Az okosság azonban mindig cselekvéssel függ össze, s így az okosságnak mindkét formájára szükségünk van, sőt az utóbbira talán még inkább. Itt is beszélhetünk bizonyos vezető szakismeretről. Az államkormányzás művészete és az okosság tulajdonképpen ugyanabból a lelki alkatból fakad, de lényegük azért mégsem ugyanaz. Az államra

vonatkozó okosság egyik ága, azaz a vezető ágazat: a törvényhozó okosság; a másikat, amely az egyes esetekre vonatkozik, közös névvel egyszerűen államkormányzás művészetének nevezzük; ez utóbbi ismét cselekvésben és megfontolásban nyilvánul, mert a népgyűlési határozat, mint a végső mozzanat, cselekvés útján valósítható meg. S éppen ezért csak ezekről az emberekről szokták mondani, hogy „politikával foglalkoznak”, mert csupán az ő cselekvésük olyan természetű, mint a kézműveseké. Okosságnak azonban elsősorban azt tartják, ami az egyes cselekvő személyre vonatkozik. Ez tartja meg a közös nevet: okosság, a többinek pedig más-más neve van: házvezetés, törvényhozás, államkormányzás, s ez utóbbi ismét: tanácskozó és bírói működés.

9. Az a képesség, hogy valaki a maga javát felismeri, kétségkívül egyik formája a megismerésnek, de azért sokban különbözik az egyéb megismeréstől. S okos embernek általában azt tartják, aki a maga érdekeivel tisztában van, s azokkal törődik, a közéleti embereket pedig inkább „sok ügyűeknek” tartjuk; ezért mondja Euripidész: „Hogy is volnék én okos, mikor módomban lett volna szép csendben, a sereg közemberei közé elvegyülve, a többivel egyenlő részt élveznem?! Mert aki nagyobbra lát és többre vágyik...” Az emberek általában a maguk javát keresik, s úgy érzik, hogy ezt kell cselekedniük. Ebből a hiedelemből származott az a felfogás, hogy az ilyen emberek az okosak; bár talán a magunk java el sem képzelhető házvezetés és államkormányzás nélkül; s különben, hogy a magunk érdekét hogyan kell szolgálnunk, ez sem olyan nagyon világos, sőt nagyon is tüzetes vizsgálatra szorul. A mondottakat bizonyítja az is, hogy mértan- vagy számtantudós, s hasonló tudományokban bölcs lehet valaki fiatalon is, okos azonban nyilván nem lehet. S ennek az oka az, hogy az okosság az egyes esetekre is vonatkozik, márpedig

ezeket csak tapasztalatból lehet megismerni; viszont tapasztalt fiatalember nincs (a tapasztalatot csak hosszú idő fejlesztheti ki); sőt még ezt a kérdést is felvetheti valaki: miért van az, hogy matematikus esetleg egy gyermek is lehet, bölcs és természettudós azonban nem. Vajon nem azért-e, mert a matematika elvont tudomány, ellenben a bölcsélet és a természettudomány kiindulópontjai a tapasztalatból származnak, s mert ez utóbbiakat a fiatal elme nem meggyőződésből vallja, hanem csak úgy hangoztatja, amazoknak a lényegét viszont világosan megérti? S aztán, a megfontolásban jelentkező hiba vagy az egyetemes elv tekintetében, vagy az egyes eseteket illetően mutatkozik: vagy azt nem tudja valaki, hogy minden nehéz súlyú víz rossz vagy azt, hogy ez vagy az a víz nehéz súlyú. Hogy az okosság nem tudomány, az nyilvánvaló. Mert, mint mondtuk, a végső egyedi esetek tartoznak tárgykörébe, hiszen a végrehajtandó cselekvés ilyen természetű. Tehát az okosság az ésszel éppen ellentétes szerepet játszik; az ész ugyanis azokra a határt alkotó tételekre vonatkozik, amelyek nem okolhatók meg, az okosság viszont a végső egyedi esetre vonatkozik, amelyet nem ragadhat meg a tudomány, hanem csak az észlelés, nem az egyes érzékszervek sajátos tárgyaira vonatkozó észlelés, hanem olyanfajta észlelés, amilyennel a matematikában azt észleljük, hogy az előttünk álló egyedi alak háromszög, mert itt is meg kell állni. De az észlelésnek ez az utóbbi változata inkább észlelés, mint okosság, bár egy másfajta észlelés, mint az, amely az egyes érzékszervek sajátos tárgyait ragadja meg.

10. A kutatás és a megfontolás közt különbség van, mert a megfontolás a kutatás egyik fajtája.

Amde tisztába kell jönnünk avval is, hogy mi a jó megfontolás: tudomány-e avagy vélemény, helyes érzék-e vagy más egyéb nembe tartozik? Tudomány nem lehet, hiszen amit az

ember tud, azt nem kutatja, márpedig a jó megfontolás tanakodást jelent, viszont aki tanakodik, az kutat és mérlegel. Amde nem lehet helyes érzék sem, mert a helyes érzék olyan valami, amely okoskodás nélkül is gyorsan működik, viszont tanakodni rendszerint sokáig szoktunk, s általában azt tartjuk, hogy végrehajtani ugyan gyorsan kell azt, amit már megfontoltunk, de megfontolni mindent lassan kell. S azonkívül a gyors felfogás is egészen másvalami, mint a jó megfontolás, márpedig a gyors felfogás a helyes érzék egy bizonyos fajtája. De vélemény sem lehet a jó megfontolás, semmiféle formában sem. Minthogy azonban az, aki rosszul fontol meg valamit, hibát követ el, aki ellenben jól, annak helyes a megfontolása – ebből következik, hogy a jó megfontolás bizonyos értelmű helyességet jelent, csak hogy persze nem a tudomány, s nem is a vélemény helyességét. Hiszen a tudománnyal kapcsolatban tulajdonképpen nem is beszélhetünk helyességről, aminthogy hibáról sem; viszont a vélemény helyessége már igazságot is jelent, s mindaz, ami a vélemény tárgya lehet, egyszerismind már meg is van határozva. Másfelől a jó megfontolás okoskodás nélkül sem képzelhető el. Nem marad tehát más hátra, mint hogy a gondolkodás körébe utaljuk – ami ti. magában véve még nem kijelentés. Viszont a vélemény nem keresés, hanem máris kijelentés, holott pedig az, aki fontolgat – akár jól, akár rosszul –, még csak keres valamit, és mérlegel. Hanem igenis, a jó megfontolás éppen a megfontolás helyessége. Azt kell tehát először megvizsgáljunk, hogy mi a megfontolás és mire vonatkozik. Minthogy ti. a helyesség kifejezés is sokféle értelemben használatos, nyilvánvaló, hogy nem mindegyikre áll e meghatározásunk. Mert például a fegyelmetlen vagy a rosszlelkű ember is bizonyára eléri mérlegelés útján azt, amit maga elé kitűz, tehát tulajdonképpen ő is helyesen fontolta meg a dolgát; emellett azonban őt

nyilván nagy baj éri; pedig a helyes megfontolást valami jó dolognak tekintik. Mert a megfontolásnak csak azt a helyességét nevezhetjük jó megfontolásnak, ami jót eredményez. Ámde még a jó eredményt is el lehet érni hamis következtetéssel, éspedig úgy, hogy amit meg kell tenni, azt eléri ugyan az ember, csak hogy nem avval, amivel kellene, hanem úgy, hogy a következtetés középfogalma hamis; s így ezt az eljárást sem nevezhetjük jó megfontolásnak, mert ennek segítségével eléri ugyan az ember azt, amit kell, de nem azzal, amivel kellene. S még az is lehetséges, hogy az egyik ember csak hosszú fontolgatással találja el a helyeset, a másik ellenben nagyon hamar. Tehát az előbbi esetben nem találjuk meg a jó megfontolás lényegét, hanem csakis abban a helyességben, amely arra vonatkozik, ami hasznos és helyes mind a cél, mind a mód, mind pedig az idő tekintetében. Továbbá jó megfontolást lehet feltétlen értelemben is gyakorolni és lehet valamilyen meghatározott célra vonatkozóan gyakorolni. A feltétlen értelemben vett jó megfontolás az, amely a feltétlen cél szempontjából vezet sikerre, a meghatározott sajátos természetű jó megfontolás pedig az, amely egy meghatározott sajátos cél szempontjából vezet sikerre. Ha tehát a jó megfontolás az okos ember jellemző tulajdonsága, akkor megállapíthatjuk, hogy a jó megfontolás nem egyéb, mint az a helyesség, amely arra vonatkozik, hogy mi vezet el a célhoz, az okosság ezt a célhoz vezető dolgot megragadó igaz felfogás.

11. Az értelmesség és a jó felfogás, amelyeknek alapján valakit 1143a értelmesnek, illetve jó felfogásúnak mondunk, sem általában a tudománnyal vagy a véleménnyel nem vág egybe (mert hiszen akkor mindenki értelmes volna), sem pedig valamely részleges tudománnyal, aminő például az orvostudomány, amely az egészséggel, vagy a geometria, amely a térbeli nagy-

ságokkal foglalkozik; mert az értelmesség nem vonatkozik sem az örökké levő és mozdulatlan dolgokra, és a keletkezők közül sem akármilyenekre, hanem csak olyanokra, amelyekre nézve kétség merülhet fel, s amelyeket meg kell fontolni. Szóval ugyanazokra a dolgokra vonatkozik, mint az okosság, de azért mégsem esik egybe az okossággal. Az okosság ugyanis rendelkezik (az a célja, hogy megállapítsa, mit kell tenni, és mit nem), az értelmesség ellenben csak ítéletet mond (mert értelmesség annyi, mint jó felfogás, és értelmes annyi, mint jó felfogású ember). Másfelől, az értelmesség nem jelenti az okosságnak sem a birtoklását, sem a megszerzését; hanem amint a tanulni szót az érteni jelentésében használjuk, abban az esetben, amikor valaki a meglevő tudást felhasználja, úgy az értelmesség azt jelenti, hogy a véleményt olyan dolgok megítélésére használja fel, amelyek az okosság tárgyát képezik, mégpedig olyan esetekben, amikor valaki más beszél ezekről, és emellett még helyesen kell ítélnie, mert a jól és a helyesen ugyanazt jelenti. Az „értelmesség” kifejezés tehát, melynek alapján valakit értelmesnek mondunk, a tanulással kapcsolatban használt „megérteni” kifejezésből származik, mert a tanulást sokszor megértésnek mondjuk.

Az ún. megértő gondolkodás, aminek alapján valakiről azt mondjuk, hogy megértő gondolkodású, vagy hogy van benne megértés, a méltányosság helyes megítélését jelenti. Erre mutat az, hogy elsősorban a méltányos embert tartjuk együttérzőnek, méltányosságnak pedig azt, ha valakiben bizonyos alkalmakkor együttérzés van. Márpedig az együttérzés nem más, mint az a megértő gondolkodás, amely a méltányosság tekintetében helyesen ítél. A helyes ítélet pedig az, amelyik az igazat ragadja meg.

12. A lelki alkat e formái – érthető módon – mind ugyanarra a dologra vonatkoznak, mert hiszen mikor megértő gondol-

kodásról, értelmességről, okosságról vagy észről beszélünk, tulajdonképpen mindezt ugyanarra a személyre vonatkoztatjuk, tehát ugyanarról mondjuk, hogy van benne megértés, van esze, okos és értelmes. Mert e lelki képességek mind a végső, vagyis az egyedi jelenségekkel vannak vonatkozásban; s ha valaki oly kérdésekben, melyekben az okos ember megmutatkozik, ítéletet tud mondani, az egyúttal már értelmes, megértő és együttérző is; mert a méltányosság mindenféle jónak közös vonása a másokkal való viszonylatban. S minden végrehajtandó cselekvés az egyedi, azaz a végső dolgok körébe tartozik; mert nemcsak az okos embernek kell ezeket ismernie, hanem az értelmesség és a megértő gondolkodás is a végrehajtandó cselekvésekkel áll összefüggésben, márpedig ezek a végsők. Az ész pedig kétféleképp áll vonatkozásban a végső dolgokkal: az elsőt és a végsőt egyaránt ésszel fogjuk fel, nem pedig következtetéssel; és pedig a bizonyításban szereplő ésszel a mozdulatlan és az első dolgokat, a cselekvésben működő ésszel pedig a végsőt és a változót, tehát azt, ami a következtetés altétele. Mert a cselekvés céljának kiindulópontjai mindig a változó tények, mert az egyes jelenségekből fakad az általános tétel; rendelkezünk kell tehát az ezeket megragadó észleléssel, és ez az észlelés az ész. Ezért is tartják ama képességeket természeti adományoknak; s bár természet-től fogva senki sem lehet bölcs, de azt tartják, hogy megértő gondolkodás, értelmesség és ész természeti adományként lehet az emberben.

Erre mutat az a meggyőződésünk is, hogy e képességek az életkorral járnak együtt, azaz csak bizonyos életkorban beszélhetünk észről és megértő gondolkodásról, nyilván azért, mert a természet fejleszti ki őket. Tehát az ész kezdet is meg vég is: a bizonyítás ezekből indul ki, s ezekre vonatkozik. S ezért a tapasztalt, öreg és okos emberek be nem bizonyított

kijelentéseire és véleményeire éppúgy hallgatnunk kell, akár csak a bizonyításokra: minthogy a tapasztalat megélesítette a szemüket, jól látnak.

13. Az előbbieken kifejtettük, hogy mi az okosság és mi a bölcsesség; hogy mindegyikük milyen dolgokra vonatkozik; s hogy a lélek más-más részének az erénye; most még azt kérdezhettünk valaki, hogy mire használhatjuk őket. Mert először is, a bölcsesség egyáltalában nem foglalkozik olyasmivel, aminek folytán az ember boldoggá lehet (hiszen semmiféle keletkezés nem érdekli); az okosságban ez megvolna, de ugyan mi célból lehet rá szükségünk, ha meggondoljuk, hogy az okosság foglalkozik ugyan avval, ami igazságos, szép, és ami az embernek jó, tehát aminek a cselekvése az erkölcsös embert jellemzi – ámde mindennek az ismerete által még nem leszünk alkalmasabbakká a cselekvésre, ha ti. igaz az, hogy az erény tulajdonképpen lelki alkat; aminthogy akkor sem leszünk alkalmasabbakká a cselekvésre, ha tudjuk, mi az egészséges és mi tartozik a jó erőállapothoz, már ti. amennyiben ezeket a kifejezéseket nem az egészséges alkatot létrehozó, hanem a belőle fakadó dolgok jelölésére használjuk. Azáltal, hogy az orvostudomány vagy a testnevelés ismeretének birtokában vagyunk, még korántsem vagyunk alkalmasabbak a cselekvésre. Ha pedig azt mondanánk, hogy nem azért kell az embernek okosnak lennie, hogy az erkölcsi igazságokat megismerje, hanem azért, hogy erkölcsössé legyen, akkor viszont azoknak, akik már úgyszólván erkölcsösek, semmi hasznuk sem volna belőle, sőt talán még azoknak sem, akiknek az erény még nincs a birtokukban: egészen mindegy volna nekik, hogy ők-e az okosak, vagy más okosoknak engedelmessékednek; sőt ezzel bátran be is érhetnők, akár csak az egészség kérdésében: azért, hogy egészségesek akarunk lenni, még nem kell az orvostudományt tanulnunk. S aztán különösnek

találhatnánk azt is, ha az okosság – alacsonyabbrendű képesség létére – nagyobb jelentőséggel bírna, mint a bölcsesség, azon az alapon, hogy mindig a létrehozó képességé az elsőség, s mindig ez rendelkezik. Ezekről a kérdésekről kell most szólnunk; mert egyelőre még csak a vitás pontokra mutatunk rá.

1144a Először is kijelenthetjük, hogy – mivel mind a két képesség erény, csak hogy más-más lélekrész erénye – mindkettő feltétlenül már önmagában véve is kívánatos volna, még ha nem hoznának is létre semmit sem. Márpedig létrehoznak, csak persze nem olyan értelemben, mint az orvostudomány az egészséget, hanem úgy, mint az egészség az egészséget. Így teremti meg a bölcsesség is a boldogságot: mint a teljes erény egy része, azáltal, hogy megvan és működik, boldoggá teszi az embert. Továbbá: az emberi munka mindig az okosság és az erény útján megy végbe: az erény helyesen kitűzi a célt, az okosság pedig megadja a célravezető eszközöket. A lélek negyedik – tápláló – részének persze nincs ilyen természetű kiválósága, mert hiszen nem rajta fordul meg, hogy cselekedjék-e, vagy ne cselekedjék. Ami azt a megjegyzést illeti, hogy az okosság folytán egy cseppet sem leszünk alkalmasabbá a szép és igazságos dolgok cselekvésére, erre nézve egy kissé messzebről kell kiindulnunk, s okoskodásunkat onnan kell kezdenünk. Valamint azokról, akik igazságos dolgokat cselekesznek, még nem mondhatjuk eleve azt, hogy igazságosak, például azokról, akik a törvény által elrendelt dolgokat akaratuk ellenére vagy tudatlanságból vagy másféle okból, de semmi esetre sem magukért az illető dolgokért cselekszik (pedig hát azt cselekszik, amit kell, s mindazt megteszik, amit egy becsületes embernek meg kell tennie): éppúgy lehetségesnek kell mondanunk – véleményem szerint – azt is, hogy valaki mindent bizonyos lelki alkatból kifolyólag cselek-

szik, s ezért nevezzük őt erkölcsileg jónak; olyan emberre gondolok, aki elhatározás alapján, s maguknak a cselekedeteknek a kedvéért cselekszik így. Mármost, a helyes elhatározást az erény alakítja ki; viszont mindaz, amit az elhatározás végrehajtására a dolog természeténél fogva cselekedni kell, már nem az erénynek, hanem egy más képességnek a körébe tartozik. Erről azonban alapos meggondolás után világosabban kell szólnunk. Van egy képesség, amit ügyességnek neveznek; ez az a fajta képesség, hogy az ember a kitűzött célra irányuló dolgokat meg tudja cselekedni, és jól eltalálja őket. Ha a cél jó, akkor az ügyesség dicséretre méltó; ámde ha rossz, akkor az ügyesség agyafúrtság; ezért van az, hogy az okos embert is ügyesnek és agyafúrtnak szokták mondani. Az okosság ugyan nem azonos evvel a képességgel, de nem is lehet el nélküle. Viszont a lélek e „szemének” alkata nem fejlődhet ki erény nélkül, amint már mondtuk, s amint világos is; mert a cselekvésre vonatkozó következtetéseknek mindig van egy kiindulópontjuk, ti. az, hogy „mivel a végcél és a legfőbb jó ilyen és ilyen...”, már aztán akármilyenről van is szó: példának azt vehetjük, ami éppen a kezünk ügyébe akad. Ez a cél azonban másnak, mint az erkölcsös embernek, nem jelenik meg; mert a lelki gonoszság elcsavarja az emberek eszét, és tévelygést okoz bennük a cselekvésre vonatkozó kiindulópontok tekintetében. Lehetetlenség tehát, hogy valaki

1144b okos lehessen, ha erkölcsileg nem jó. Ismételten vizsgálat alá kell tehát vennünk az erényt is. Mert az erénnyel is megközelítően így áll a dolog: ahogy az okosság viszonylik az ügyességhez (nem azonos vele, de azért hasonló hozzá), éppúgy viszonylik a természet adta erény is az igazi értelemben vett erényhez. Mert mindenkinek az a véleménye, hogy minden egyes erkölcsi jellemvonás valamiképpen a természetből fakadóan van meg valakiben (születésünk pillanatától kezdve

igazságosak, mértékletesek és bátrak vagyunk, s egyéb jó tulajdonság is megvan bennünk); de az igazi erkölcsi jóban mégis valami egyebet keresünk, s azt kívánjuk, hogy ezek a tulajdonságok valahogy másképp legyenek meg bennünk. Mert a természet adta lelki alkat formái a gyermekben és az állatban is megvannak, ámde ész nélkül ártalmasaknak bizonyulnak. Annyit mindenesetre megfigyelhetünk, hogy valamint az erős testtel, amely látás nélkül mozog, könnyen megeshet az, hogy valamibe nagy erővel beleütközik, mivel nem lát: éppígy itt is megtörténhetik ez; ha ellenben az embernek esze van, akkor a cselekvésben is másként viselkedik; s így a lelki alkat, amely már eddig is hasonló volt az igazi erényhez, most valóban az lesz. Valamint tehát a lélek vélekedő részének esetében két forma lehetséges: az ügyesség és az okosság, éppúgy kettő lehetséges a lélek erkölcsi részének esetében is: természet adta erény és igazi erény; s ezek közül az igazi erény nem jöhet létre okosság nélkül. Ezért mondják egyesek, hogy minden erény: okosság; ámde Szókratész idevágó kutatásai csak részben helyesek, részben azonban tévesek; abban, hogy minden erényt okosságnak tartott, tévedett; abban azonban, hogy az erény nem létezhet okosság nélkül, teljesen igaza van. Íme a bizonyíték: ha valaki manapság meg akarja határozni az erényt, előbb megnevezi a lelki alkatot, s azt, hogy mire vonatkozik; aztán hozzáteszi, hogy arról a lelki alkatról van szó, amely a helyes szabálynak megfelel; helyes pedig az a szabály, amely az okosságnak megfelel. Úgy látjuk tehát, hogy némi találékonysággal mindenki megsejtheti, hogy csak az a lelki alkat nevezhető erénynek, amely az okosságnak megfelel. Ámde még ennél is tovább kell mennünk egy kissé: nem egyszerűen a helyes szabálynak megfelelő, hanem a helyes szabállyal együttjáró lelki alkat tekinthető erénynek. A helyes szabály pedig az ilyen

dolgokat illetően az okosság. Szóval: Szókratész az erényeket ésszerű szabályoknak tartotta (mindegyiket tudásnak tekintette); mi pedig azt mondjuk, hogy szabállyal járnak együtt. A mondottakból tehát látszik, hogy senki sem lehet igazán erkölcsös ember okosság nélkül, sem pedig okos ember erény nélkül. Ámde így megdől az az okoskodás is, amely szerint valaki azt állíthatná, hogy az erények egymástól elválaszthatók, mert – állítólag – egy és ugyanaz az ember nem szokott valamennyi erényre természetből fogva kiválóan alkalmas lenni; vagyis az egyik már megvan benne, míg a másikat még nem érte el; ez a tétel a természet adta erényekre vonatkoztatva lehetséges ugyan, de azokról az erényekről, amelyek 1145a alapján valakit feltétlen értelemben erkölcsösnek mondunk, nem állítható: az okossággal egymagával valamennyi erény osztályrészünké lesz. Ámde világos, hogyha nem lenne is az okosságnak semmi köze a cselekvéshez, még akkor is szükség volna rá, mert hiszen az egyik lélekrésznek az erénye, s mert a helyes elhatározás nem történhetik meg sem okosság, sem pedig erény nélkül: ez utóbbi jelöli ki a célt, az előbbi pedig a célra vezető tettek cselekvését biztosítja. Ámde azért az okosság nem ura a bölcsességnek, sem a jobbik lélekrésznek, aminthogy az orvostudomány sem ura az egészségnek; mert az okosság nem használja fel a bölcsességet a maga céljára, hanem csak arra ügyel, hogy kifejlődjék: az ő érdekében parancsol, ámde nem neki. Hiszen ugyanilyen joggal azt is mondhatná valaki, hogy az államtudomány uralkodik az istenekben, mert ő rendelkezik minden kérdésben, ami az államot illeti.